

***O potrzebie przygotowania nauczycieli do bycia z dziećmi
i młodzieżą doświadczonymi kryzysem lub traumą***
***About the Need for Preparation Teachers to Be With Children
and Youth Experiencing a Crisis or Trauma***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The purpose of the analysis is to draw attention to the aspect of the need to prepare people professionally involved in education to support children and youth in crisis or traumatic situations.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research belongs to the area of the interpretative paradigm and the research method adopted is a qualitative content analysis of the literature on the subject and a theoretical analysis of the phenomena under discussion, specifically a hermeneutic approach assuming an in-depth understanding of educational processes taking into account the issue of the child with difficulties as well as pedeutological issues.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The consequences characteristic for emotional crises and traumas and their impact on the child's school functioning will be shown. Then, the portrait of the traumatised pupil will be contrasted with the reality of school and the readiness and capacity of teachers to work with them.

RESEARCH RESULTS: The school as an institution is legally obliged to provide access to education for all students, but these arrangements are not always sufficient. Thus, the key role of the teacher, who becomes one of the most important chain of support given to pupils in the educational coexistence with them, becomes crucial.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The challenges facing the modern school require professionals involved in the education of children and youth to be prepared to work skillfully and give support to students in many aspects, also in terms of the mental health crisis.

→ **KEYWORDS:** EDUCATION, CRISIS, TRAUMA, SCHOOL, TEACHER

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem podjętej analizy jest zwrócenie uwagi na aspekt, jakim jest konieczność przygotowywania osób zawodowo związanych z edukacją do wspierania dzieci i młodzieży w sytuacjach kryzysowych bądź traumatycznych.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Podjęte badania należą do obszaru paradygmatu interpretatywnego, a przyjętą metodą badawczą jest jakościowa analiza treści literatury przedmiotowej i teoretyczna analiza omawianych zjawisk, a konkretnie podejście hermeneutyczne zakładające pogłębione rozumienie procesów edukacyjnych z uwzględnieniem problematyki dziecka z trudnościami, jak i problematyki pedeutologicznej.

PROCES WYWODU: Ukazane zostaną konsekwencje charakterystyczne dla kryzysów emocjonalnych i traum oraz ich wpływ na funkcjonowanie szkolne dziecka. Następnie obraz ucznia doświadczającego skonfrontowany zostanie z rzeczywistością szkolną, gotowością i możliwościami nauczycieli do pracy z nim.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Szkoła jako instytucja jest prawnie zobowiązana do zapewnienia wszystkim uczniom dostępu do edukacji, jednak nie zawsze rozwiązania te są wystarczające. Kluczowa jest więc rola nauczyciela, który w edukacyjnej koegzystencji z uczniem staje się jednym z najważniejszych ogniw jego wsparcia.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Wyzwania, przed którymi stoi współczesna szkoła, wymagają, by osoby zawodowo związane z edukacją dzieci i młodzieży były przygotowane do umiejętnej pracy i wspierania swoich wychowanków wieloaspektowo, również w zakresie kryzysu psychicznego.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** EDUKACJA, KRYZYS, TRAUMA, SZKOŁA, NAUCZYCIEL

Wprowadzenie

W przestrzeni publicznej coraz częściej mówi się o zdrowiu psychicznym społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem zdrowia dzieci i młodzieży. Alarmujące są doniesienia o kondycji psychicznej najmłodszych grup społecznych, która pogarsza się z roku na rok. Jak czytamy w raporcie z badań „Rozmawiaj z klasą” (Fundacja Szkoła z Klasą, 2021), to pandemia wpłynęła niekorzystnie na i tak już dotkniętą problemami natury psychicznej młodzież. Pod koniec 2021 roku na stronach ministerstwa zamieszczony został link biuletynu NFZ, dotyczącego zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży (MEN, 2021). W nim zachęca się nauczycieli i rodziców do zapoznania się z najczęstszymi problemami psychicznymi najmłodszych oraz do poznania sposobów, jakie można zastosować, by nieść skuteczną pomoc. Jednocześnie publiczna pomoc psychologiczna i psychiatryczna nie działa sprawnie – brakuje fachowców, trudno o szybki termin konsultacji. W szkołach również brakuje specjalistów, którzy mogliby udzielić pierwszego wsparcia w obszarze zdrowia psychicznego czy kryzysu emocjonalnego.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na konieczność przygotowywania osób zawodowo związanych z edukacją do wspierania dzieci i młodzieży w sytuacjach kryzysowych bądź traumatycznych. Posiadanie takich umiejętności jest istotne dwuaspektowo, po pierwsze ze względu na to, by nauczyciel mógł adekwatnie uczestniczyć w procesie wychowawczym i opiekuńczym dzieci i młodzieży, czyli umieć reagować i sprostać wyzwaniom współczesnej rzeczywistości szkolnej w dobie dynamicznych przemian społecznych; po drugie wiedza ta stanowić mogłaby wsparcie dla niego samego, służąc ochronie zasobów własnych. W dążeniu do ukazania problemu posłużę się jakościową analizą treści literatury przedmiotowej i skupię się na opisie i analizie zjawiska, jakim jest kryzys i trauma. Pozwoli to na uporządkowanie wiedzy w ramach tej kategorii, ale i na pokazanie najistotniejszych kwestii i wyciągnięcie wniosków, które przyświecają celowi tej pracy. Dzięki temu będzie możliwa interpretacja pewnego wycinka rzeczywistości edukacyjnej, to znaczy funkcjonowania dziecka w kryzysie i traumie w szkole. Na tej podstawie wyjaśnione zostanie, jak istotne jest przygotowanie nauczycieli do działania w tym obszarze.

Kryzysy emocjonalne i trauma – zdefiniowanie problemu

W życiu człowieka wpisanych jest wiele trudnych momentów, wymagających od niego zmierzenia się z zaistniałymi okolicznościami. Zdarzenia takie nazywane są kryzysami psychologicznymi (emocjonalnymi) (Kubacka-Jasiecka, 2010). O kryzysie mówimy, gdy dotychczasowe sposoby radzenia sobie z trudnościami są niewystarczające i jednostka pozostaje w ciągłym, trudnym do zniesienia napięciu emocjonalnym i dyskomforcie psychicznym. Kryzys, choć jest zdarzeniem wyjątkowym, należy traktować jako zjawisko powszechne, nieuchronnie związane z życiem społecznym. W literaturze przedmiotu (James i Gilliland, 2005) wyróżnia się kryzysy rozwojowe (normatywne) zachodzące w toku rozwoju i ewolucji, np. dojrzewanie, kryzysy egzystencjalne związane z ważnymi dla ludzi sprawami i wartościami, kryzysy sytuacyjne powstające w wyniku nagłych i nadzwyczajnych zdarzeń losowych (rozwód, choroba) oraz kryzysy środowiskowe będące skutkiem oddziaływania zjawisk naturalnych. Każdy z rodzajów kryzysów może dotknąć dzieci i młodzież. To, czy dane wydarzenie będzie postrzegane przez jednostkę jako kryzys, zależy głównie od tego, na ile jest ona silna, czyli posiada adekwatne zasoby do tego, by przezwyciężyć przeciwności bez narażania się na koszty psychiczne i emocjonalne.

Niektóre z kryzysów mogą być traumatyczne – wtedy, gdy wydarzenie, którego doświadcza człowiek, zagraża jego istnieniu lub osób mu bliskich, burzy jego integralność i towarzyszy mu przeżywanie intensywnego strachu. Osoba doświadczająca traumy ma często dojmujące poczucie bezradności i przekonana jest, że nie ma wpływu na to, co się z nią dzieje, i że jest zależna od świata zewnętrznego, który jawi się jako zagrażający. Do takich sytuacji może dochodzić np. w wyniku napaści, gwałtu, przemocy – również domowej – czy śmierci bliskich osób.

Wyróżnia się traumy pojedyncze i złożone. „Pierwsze z nich dotyczą pojedynczej ekspozycji na wydarzenia traumatyczne (np. wypadki komunikacyjne, katastrofy naturalne), drugie z kolei związane są z długotrwałym i/lub wielokrotnym oddziaływaniem stresora (np. przemoc czy różne formy zaniedbania)” (Wiśniewska, 2016, s. 45). Zarówno jedna, jak i druga forma traumy może stać się udziałem dzieci. Brak dojrzałości psychicznej, wynikający z naturalnych praw rozwoju, sprawia, że posiadają one mniejsze zasoby niż dorośli lub nie posiadają ich w ogóle, by zrozumieć to, co się wydarzyło i nadać określönemu zdarzeniu znaczenie (Ogińska-Bulik i Kobylarczyk-Kaczmarek, 2023). Udział w zdarzeniach traumatycznych wiąże się z nadzwyczajnie wysokim pobudzeniem układu nerwowego, które przekracza psychiczne możliwości przetworzenia tego, co się dzieje, a energia powstała w wyniku tego doświadczenia zostaje uwięziona w ciele. Dlatego też o traumie możemy powiedzieć, że „to nie tylko zagrażające bezpieczeństwu wydarzenie, to także swoisty stan układu nerwowego” (Klecka i Palicka, 2018, s. 27). Doświadczenie traumy kładzie się zatem piętnem na przyszłości, gdyż w jej wyniku może dojść do dezorganizacji układu nerwowego i utraty zdolności autoregulacji. W związku z tym układ nerwowy znajduje się chronicznie w stanie pobudzenia, a tym samym ma trudności z prawidłowym działaniem.

Skutki kryzysu i traumy

Konsekwencje kryzysu będą zależne od różnych czynników, takich jak typ kryzysu, wiek osoby dotkniętej kryzysem, jej wcześniejsze życiowe doświadczenia, system wsparcia osób bliskich, rozwój emocjonalny, odporność psychiczna. Istotna jest też zdolność do przemiany wewnętrznej, jaką wymusza wydarzenie kryzysowe, a która w dużej mierze będzie zależna od składników wymienionych powyżej. I tak z jednej strony możliwe jest rozwiązanie kryzysu na drodze przemian wewnętrznych, a nawet wzrost potraumatyczny, który wyraża się pozytywnymi zmianami, takimi jak np. zwiększenie odporności psychicznej, dojrzałości emocjonalnej czy też poprzez redefiniowanie celów i sensu życia w wyniku radzenia sobie z traumą (Ogińska-Bulik i Kobylarczyk-Kaczmarek, 2023). Drugą opcją w radzeniu sobie z kryzysem może być zakończenie kryzysu pomimo braku jego faktycznego rozwiązania (Kubacka-Jasiecka, 2005). W takiej sytuacji jednostka wraca do pozornej równowagi, jednak jej układ nerwowy pozostaje w kryzysie, czego konsekwencjami może być ryzyko „wejścia na drogę obronnych, nieprzystosowawczych rozwiązań z kręgu patologii (np. akty samodestrukcji, choroby somatyczne, uzależnienia, przestępczość itp.” (Kubacka-Jasiecka, 2005, s. 67). U osoby, która nie rozwiązała kryzysu, dochodzi do poczucia braku sprawstwa, a w konsekwencji obniżenia samooceny. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na możliwość zablokowania rozwoju czy nawet regresu rozwojowego (Sokołowska, 2021), zwłaszcza jeśli kryzysy nienormalatywne pojawiają się w szczególnym momencie zmagania się z kryzysem normalywnym. Mamy wtedy do czynienia z pewnego rodzaju dyfuzją kryzysów, polegającą na tym, że osoba już przeciążona przemianami dojrzewania psychicznego dodatkowo jeszcze musi zmagać się z trudnymi wydarzeniami losowymi.

Stany kryzysowe i traumy bez odpowiedniego wsparcia mogą pozostać nierozwiązane. Szczególnie trudna okoliczność pojawia się, kiedy osoba narażona jest na rozwój w niekorzystnych warunkach, a źródłem cierpienia stają się najbliżsi. Sytuacje te to przede wszystkim doznawanie przemocy fizycznej, psychicznej czy seksualnej już od wczesnego dzieciństwa (Kluczyńska, 2021; Sajkowska, 2017; Wójcik, 2013). W przypadku dzieci, właśnie ze względu na ich delikatną i rozwijającą się strukturę nerwową oraz zależność od opiekuna, wydarzenie, które będzie dla nich traumatyczne, nie musi zawierać w sobie czynnika bezpośrednio zagrażającego życiu w rozumieniu dorosłego. Dla małych dzieci brak reakcji ich rodziców na płacz, głód czy potrzebę bliskości będzie już sytuacją zagrażającą ich istnieniu. Przy długotrwałym zaniedbywaniu podstawowych potrzeb dziecka włącza się u niego tryb przetrwania, dokładnie taki sam jak u dorosłego np. w chwili wypadku drogowego. Można mówić tu o traumie chronicznej. Na jej przykładzie widać, że „dziecko nie musi doznawać traum przez duże «T», «wystarczy» opuszczenie, zaniedbanie emocjonalne oraz brak wystarczającego ciepła i bliskości, aby poczuć się odrzuconym, niechcianym i niekochanym” (Zdankiewicz-Ściagała, 2017, s. 84).

Konsekwencjami traumy prostej jest doświadczenie stresu pourazowego, które bezpośrednio wpływa na codzienne funkcjonowanie człowieka z PTSD (James i Gilliland, 2005). W przypadku traum złożonych konsekwencji jest więcej i często nie są one łatwe do rozpoznania jako bezpośredni wynik doświadczeń trudnych. Przeżyta trauma może być przyczyną zaburzeń w sferze emocjonalnej, poznawczej, motorycznej i społecznej. Osoby z zaburzeniami potraumatycznymi bardzo często mają zdiagnozowane np. zaburzenia lękowe, ADHD, ASD, zaburzenia opozycyjno-buntownicze, popadają w uzależnienia lub są agresywne (Drozdowski, 2011, s. 91). Charakteryzują się również „zmniejszonymi kompetencjami społecznymi i zwiększonym wskaźnikiem odrzucenia przez rówieśników” (Gonzalez i in., 2016, s. 78). Ponadto efektem doznania traumy są zaburzenia adaptacyjne – „są to stany napięcia, niepokoju, przygnębienia i rozstroju emocjonalnego pojawiające się w okresie adaptacji do znaczących zmian życiowych lub do stresującego wydarzenia życiowego, i zazwyczaj utrudniające społeczne przystosowanie i efektywne działanie” (Chrostowska-Buzun, 2001, s. 25-26). Jak dalej podaje cytowana autorka, zaburzeniom adaptacyjnym towarzyszy lęk, dystymia, niezdolność do radzenia sobie i planowania przyszłości. Na ich kanwie buduje się depresja lub inne zaburzenia emocjonalne lub zachowania.

U dzieci najmłodszych, których układ nerwowy jest jeszcze niedojrzały i wrażliwy, trauma może być przyczyną zaburzonej integracji sensorycznej (Klecka i Palicka, 2018), która ma kluczowe znaczenie dla harmonijnego rozwoju oraz odnoszenia sukcesów szkolnych. Dysharmonijny rozwój o podłożu zaburzonej integracji sensorycznej wpływa na zaburzenia koncentracji uwagi, koordynacji ruchowej, opóźnienie rozwoju mowy, jak i na wzmożoną lub obniżoną wrażliwość na bodźce.

Dziecko w kryzysie lub z traumą w szkole

Na podstawie charakterystyki skutków traumy można zauważyć, że przekładają się one bezpośrednio na funkcjonowanie emocjonalne, poznawcze i społeczne jednostki. Nie bez znaczenia pozostaje to dla aktywności dziecka w szkole – jego możliwości zdobywania wiedzy, odnoszenia sukcesów, czerpania radości z uczenia się itp. Wymienione konsekwencje mogą posłużyć jako opis ucznia, który w nomenklaturze szkolnej określany jest uczniem trudnym. To uczeń, który słabo się uczy, tempem pracy nie nadąża za rówieśnikami, nie kończy rozpoczętych zadań. Nie tylko problemy w procesie dydaktycznym, ale i wychowawczym cechują dzieci dotknięte traumą. Doświadczenie wydarzeń traumatycznych może być przyczyną niewłaściwego zachowania, np. używania wulgaryzmów, stosowania przemocy, przeszkadzania w prowadzeniu lekcji itp. Są to sytuacje, w których łatwo i szybko etykietuje się ucznia, obarczając go winą za braki i niedostosowania, a w rzeczywistości może być to „dziecko, które swoim zachowaniem [...] manifestuje (nie będąc do końca tego świadomym i nie będąc w stanie tego zwerbalizować) przeżywanie ogromnych trudności” (Wiśniewska, 2016, s. 44).

Polskie prawo dotyczące systemu oświatowego jest stworzone tak, by zapewnić wszystkim dzieciom możliwość realizacji nauki. Ta możliwość wynika z dwóch przesłanek: powszechnego obowiązku edukacji oraz równości w dostępie do niej. Stąd też muszą być stworzone warunki czy rozwiązania, które pozwolą uczyć się dzieciom z różnymi trudnościami czy ograniczeniami. W przypadku dzieci z doświadczoną traumą, jak podają J. Helios i W. Jedlecka (2017), możliwe są cztery rozwiązania ułatwiające im realizację obowiązku szkolnego. Po pierwsze, jak wynika z rozporządzenia MEN, dzieciom tym konieczne jest zapewnienie pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkole, a nawet stworzenie klas terapeutycznych, w których warunki bezpieczeństwa, akceptacji i bliskich relacji z nauczycielami pozwalałyby na powrót do równowagi psychicznej. Po drugie możliwe jest zapewnienie indywidualnego nauczania, dostosowanego do potrzeb psychofizycznych ucznia, realizowanego w domu lub w szkole. Trzecim sposobem może być skorzystanie z potencjału, jaki daje eksperyment pedagogiczny. Może on być realizowany w szkole na zasadzie modyfikacji istniejącego programu lub też w ramach wprowadzenia nowatorskich rozwiązań dydaktycznych i wychowawczych. Dzięki temu może on stanowić sposób na ochronę dzieci w kryzysie lub z traumą. Czwartym rozwiązaniem jest edukacja domowa.

Gotowość nauczycieli na bycie z uczniem w kryzysie

Możliwości, które są zapewnione przez ustawodawcę w celu stworzenia odpowiednich warunków nauki dla dzieci z różnymi trudnościami, nie rozstrzygają kwestii, jaką jest właściwe przygotowanie kadry pedagogicznej do pracy z uczniem w kryzysie czy traumie. „Poważnym problemem jest brak rozumienia traumy rozwojowej i zaburzeń dysocjacyjnych przez rodziców, opiekunów, wychowawców, także instytucje, w tym szkoły,

których celem jest dbanie o dobro dziecka” (Helios i Jedlecka, 2017, s. 75-76). Kwestia, na którą zwróciły uwagę autorki powyższego cytatu, wydaje się tu kluczowa. A idea rozumienia traumy konieczna do tego, by osoby odpowiedzialne za rozwój dzieci mogły prawidłowo to zadanie realizować.

Może się wydawać, że problem kryzysów i traum doświadczanych przez dzieci nie jest duży, a jeśli już się pojawia, to kwestią tą powinni zajmować się specjaliści przygotowani do pracy z kryzysem i traumą, jak interwenci kryzysowi czy psychologowie. Tymczasem, jak pokazują badania, pod względem statystycznym uczestniczenie w wydarzeniu traumatycznym jest dość powszechne. Polskie badania przeprowadzone w grupie studentów wskazały, „że 75,6% badanych przeżyło co najmniej jedno takie doświadczenie, a 16,5% relacjonowało cztery lub więcej takich wydarzeń” (Ogińska-Bulik, 2013, s. 59). Wśród najczęstszych zdarzeń wymienianych przez respondentów były: utrata bliskiej osoby, wypadki, bycie ofiarą lub świadkiem rozboju, przemoc fizyczna. Inne badania pokazują, że ponad jedna piąta dzieci doświadczyła w swoim życiu przemocy fizycznej i psychicznej ze strony znajomych dorosłych – przede wszystkim rodziców i opiekunów (Wójcik, 2013). Również należy włączyć tu przemoc seksualną, której rzeczywisty rozmiar jest trudny do oszacowania, gdyż sprawy ujawnione i zgłoszone do prokuratury to tylko niewielki odsetek prawdziwej skali problemu (Sajkowska, 2017). W przypadku dzieci wychowywanych poza domem rodzinnym – w domach dziecka czy rodzinach zastępczych – można przypuszczać, że każde z nich było narażone na sytuacje, które mogły stać się przyczyną traumy (Drozdowski, 2011), jak chociażby trauma relacyjna będąca wynikiem utraty bliskiego opiekuna i zerwania więzi.

Wobec powyższych danych, które wskazują, że doświadczanie kryzysów czy traum nie jest zjawiskiem rzadkim, konieczne wydaje się zreformowanie stylu działania szkoły, w której znajdzie się miejsce na działania opiekuńcze, wykraczające poza jej dotychczasowe wąskie rozumienie zapewnienia dzieciom i młodzieży bezpieczeństwa. Na gruncie teorii pedagogicznej, definiując podstawowe funkcje szkoły, wymienia się rolę dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą. W praktyce, w prawie oświatowym za podstawowe obowiązki szkoły uważa się dwa obszary: kształcący i dydaktyczno-wychowawczy z pominięciem funkcji opiekuńczej (Kapuścińska, 2021). Brak ten dostrzegany jest jako poważne niedomaganie szkoły, a jego ofiarą stają się uczniowie. M.M. Kapuścińska zauważa, że „gdyby ta funkcja była w pełni realizowana, szkoła mogłaby stać się środowiskiem warunkującym i zapewniającym holistyczny rozwój ucznia” (2021, s. 172). Szczególnie jest to istotne w przypadku dzieci, które doznały krzywd lub też mierzą się z różnego rodzaju kryzysami. Ta grupa uczniów wyjątkowo potrzebuje troskliwego działania, opartego na zaufaniu i budowaniu więzi, „zamiast tego otrzymują często bardzo mało opiekuńczości w systemie szkolnym, który nacechowany jest surowym i ostrym podejściem” (Helios i Jedlecka, 2017, s. 76).

Taki ogłód rzeczywistości pokazuje rozdźwięk między realnymi potrzebami rozwojowymi dzieci i młodzieży a codziennością szkolną, gdzie najważniejszymi elementami są realizacja programu nauczania i przygotowywanie do egzaminów na poszczególnych szczeblach edukacyjnych. Rozdźwięk ten jest tym trudniejszy do zaakceptowania, że nie

dotyczy on pojedynczych lat nauki czy epizodów w tracie edukacji, ale dotyka długiego czasu spędzanego w szkole, w której, pomijawszy godziny snu, niejednokrotnie młodzi ludzie przebywają więcej niż w domu. Tym samym należy przyjąć, że ważna powinna stać się idea stworzenia przestrzeni, w której wszyscy uczniowie mogliby czuć się bezpieczni, akceptowani, ważni i z zaufaniem mówić o swoich problemach oraz w przypadku tych ostatnich otrzymać wsparcie. Nie da się stworzyć takiej szkoły bez uprzedniego przygotowania kadry pedagogicznej, która będzie gotowa angażować się w życie dzieci i młodzieży oraz otrzyma do tego odpowiednie narzędzia w postaci wiedzy.

Korzyści płynące z przygotowania nauczycieli do wspierania dziecka w sytuacjach trudnych

Biorąc pod uwagę z jednej strony skalę zjawiska, jakim jest doświadczanie kryzysów i traum, z drugiej znaczenie ich wpływu na jakość funkcjonowania codziennego, wydaje się, że przygotowanie nauczycieli do tego, aby potrafili radzić sobie w tego typu sytuacjach, powinno być obligatoryjne w ramach przygotowania zawodowego. Celem takich zajęć powinno być przybliżenie zagadnienia zjawiska kryzysu i traumy – ich genezy, znaczenia w życiu człowieka, wpływu na procesy poznawcze, emocjonalne i społeczne. Ponadto przygotowanie takie musiałoby zapewnić zdobycie kompetencji radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, czyli umiejętnego wsparcia dziecka natychmiast, jak i w perspektywie długoterminowej, nauczenie prawidłowego współpracowania z innymi specjalistami, instytucjami i rodzicami w celu objęcia kompleksową pomocą dziecka. Dzięki temu nauczyciel wiedziałby, co może zrobić, co powinien, a czego robić mu nie wolno. Jego rola nie mogłaby, jak jest to często dzisiejszą praktyką, zawężyć się „do odsyłania” dziecka z problemem do pedagoga czy psychologa. Oczywiście są to osoby, które służą wsparciem, ale to nauczyciel, wychowawca, który jest na co dzień ze swoimi uczniami, powinien umieć rozpoznać, że dzieje się coś złego, zdefiniować to i umieć prawidłowo zareagować¹.

Spotkanie z takimi zagadnieniami już na szczeblu studiów wyższych stanowiłoby duży zasób dla przyszłego nauczyciela. Uzyskałby on dostęp do wiedzy koniecznej do tego, by prawidłowo pełnić funkcję opiekuńczą i wychowawczą, adekwatną do zmieniających się potrzeb społecznych, ale również czułby się kompetentny w sytuacjach trudnych, co wpływałoby na jego poczucie sprawstwa i zmniejszało poziom stresu w pracy. W życiu szkoły zdarzają się wydarzenia, które dotyczą całą społeczność szkolną, jak np. przemoc

¹ W kontekście rozważań niepokojąco brzmi wypowiedź Amelii Gruszczyńskiej – niezwykle nastolatki, która jest autorką bloga Porcelanowe Aniołki, gdzie wspiera osoby dotknięte depresją. Dziewczyna w wywiadzie udzielonym Rafałowi Gębурze, na kanale „7 metrów pod ziemią”, dostępnym na YouTube, mówi: „Moje przyjaciółki przychodziły do szkoły, szły do łazienki, cięły się, przychodziły z pociętą ręką na lekcję i nauczyciel nie zwracał na to uwagi” (Gruszczyńska i Gębura, 2017). Pojawia się pytanie o to, czym podyktowana była postawa nauczyciela – brakiem empatii czy nieumiejętnością radzenia sobie w sytuacji trudnej?

czy śmierć ucznia lub nauczyciela w wypadkach losowych, jak i w wyniku samobójstw itp. W takich okolicznościach umiejętność adekwatnego reagowania jest kluczowa.

Korzyściami, jakie płynęłyby z wprowadzenia przygotowania do pracy z kryzysem i traumą, byłyby również umiejętności podejmowania działań profilaktycznych w zakresie wzmocnienia zasobów wychowanków i przeciwdziałaniu kryzysom. Warto podkreślić, że nie każdy kryzys negatywnie wpływa na rozwój człowieka. Dezintegracja psychiki może być pozytywna (Dąbrowski, za: Romanowska-Łakomy, 2005; Ogińska-Bulik, 2013; Ogińska-Bulik i Kobylarczyk-Kaczmarek, 2023), a nawet potrzebna. Dzięki kryzysom możliwy jest wzrost, przeobrażenie, poszerzenie świadomości (Romanowska-Łakomy, 2005). W przypadku najmłodszych brak uzyskania pomocy ze strony opiekunów – osób odpowiedzialnych za wspieranie ich w rozwoju, do których również wlicza się nauczycieli – może być tym czynnikiem, który odbierze szansę na to, by z kryzysu wyjść silniejszym. A w wielu przypadkach, by kryzys taki w ogóle przetrwać.

Zakończenie. Przygotowanie do bycia czy do pracy?

Ważną kwestią, którą należy podjąć na zakończenie rozważań, jest celowe użycie w tytule pracy sformułowania „przygotowanie do bycia z dziećmi” zamiast „pracy z dziećmi”. Owo „bycie” rozumiem jako towarzyszenie, obecność i kreowanie osobowości wychowanka (Nowicki, 1981). Takie ujęcie roli nauczyciela opiera się na przesłankach filozofii wychowania, zgodnie z którymi pełnienie funkcji pedagoga jest czymś więcej niż pracą, a sposób ujmowania procesu edukacyjnego nie redukuje się do prostych działań metodycznych.

Kryzysy emocjonalne i traumy są wydarzeniami trudnymi i jednocześnie bardzo delikatnymi, dotykającymi najczulszych sfer. Ograniczenie wsparcia tylko do pracy, jaką należy wykonać w związku z pojawieniem się kryzysu w środowisku szkolnym, wydaje się zbyt dużym zawężeniem. Wspieranie dziecka w takich sytuacjach wymaga od osób kierujących jego rozwojem nie tylko praktyczno-technicznych umiejętności, ale również empatyczno-moralnej wrażliwości (zob. Kwaśnica, 2004). Oba zakresy są istotne, ale ten drugi będzie gwarancją tego, żeby po pierwsze (z)rozumieć kryzys i traumę, po drugie czuć odpowiedzialność za drugiego człowieka w pełni, po trzecie nie ograniczać działań do nadzorowania procesu, przekierowania do specjalistów, wypełniania formularzy itp. Przygotowanie do bycia to wchodzenie w zawód z pełnią odpowiedzialności za los wychowanka i świadomością wpływu na ten los.

Dokonując bilansu współczesnej kondycji psychicznej dzieci i młodzieży, ich mnożących się problemów o podłożu innym niż dydaktyczne, wydaje się słusznym, że powinniśmy poczynić starania, by szkoła stała się przestrzenią, w której przynajmniej część z nich znajdzie rozwiązanie. Szkoła musi stać się miejscem budowania nie tylko intelektualnych zasobów swoich wychowanków. Przygotowanie pedagogiczne i psychologiczne w tym zakresie byłoby jedną z dróg do tego, by cel ten osiągnąć.

BIBLIOGRAFIA

- Chrostowska-Buzun, A. (2001). Obraz ciała u dziecka po traumie. *Dialogi*, 3-4, 24-32.
- Drozdowski, L. (2011). „T” Dziecko. Dziecko z doświadczeniem kompleksowej traumy. W: L. Drozdowski i B. Weigl (red.), *Rodzinne domy dziecka – opieka, wychowanie, terapia* (s. 91-142). Fundacja Orlen – Dar Serca.
- Fundacja Szkoła z Klasą. (2021, 24 stycznia). *Zdrowie psychiczne uczniów i uczennic oczami nauczycieli i nauczycielek. Raport z badania*. <https://www.szkolazklasa.org.pl/zdrowie-psychiczne-uczniow-i-uczennic-oczami-nauczycieli-i-nauczycielek-raport-z-badania/>
- Gonzalez, A., Monzon, N., Solis, D., Jaycox, L. i Langley A.K. (2016). Trauma exposure in elementary school children: Description of screening procedures, level of exposure, and posttraumatic stress symptoms. *School Mental Health*, 8(1), 77-88.
- Gruszczyńska, A. i Gębura, R. (2017, 16 listopada). Dlaczego sięgają po żyletki? Depresja u nastolatków – 7 metrów pod ziemią [wideo]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=-DFRMheaXsM&t=419s>
- Helios, J. i Jedlecka, W. (2017). Diagnostyka i ochrona dziecka z traumą rozwojową w polskim systemie oświatowym. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 38(3), 73-81.
- James, R.K. i Gilliland, B.E. (2005). *Strategie interwencji kryzysowej. Pomoc psychologiczna poprzedzająca terapię* (A. Bidziński, tłum.). Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA.
- Kapuścińska, M.M. (2021). Realizacja funkcji opiekuńczej szkoły jako warunek powodzenia procesu dydaktycznego i wychowawczego w XXI wieku. *Kultura – Przemiany – Edukacja*, 9, 170-181.
- Klecka, M. i Palicka, I. (2018). Trauma rozwojowa u dzieci – perspektywa neurorozwojowa. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 17(2), 26-37.
- Kluczyńska, S. (2021). Interwencja kryzysowa w sytuacji przemocy wobec dziecka w rodzinie. W: S. Kluczyńska i J.C. Czabała (red.), *Interwencja kryzysowa. Wybrane zagadnienia* (s. 129-145). Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Kubacka-Jasiecka, D. (2005). Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości. W: D. Kubacka-Jasiecka i T. Ostrowski (red.), *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby* (s. 57-85). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kubacka-Jasiecka, D. (2010). *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Kwaśnica, R. (2004). Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu. W: Z. Kwieciński i B. Śliwowski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki* (t. 2, s. 291-323). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MEN. (2021, 3 grudnia). *Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży – biuletyn NFZ*. Ministerstwo Edukacji i Nauki. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/zdrowie-psychiczne-dzieci-i-mlodziezy--biuletyn-nfz>
- Nowicki, A. (1981). *Nauczyciele*. Wydawnictwo Lubelskie.
- Ogińska-Bulik, N. (2013). Potraumatyczny wzrost: zróżnicowanie ze względu na rodzaj doświadczonego zdarzenia oraz płeć i wiek badanych osób. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Psychologica*, 17, 51-66.
- Ogińska-Bulik, N. i Kobyłarczyk-Kaczmarek, M. (2023). *Trauma u młodzieży. Konsekwencje i uwarunkowania*. Difin.
- Romanowska-Lakomy, H. (2005). O genezie kryzysów młodego człowieka. Dlaczego nie pozwalamy osobie niepełnoletniej być człowiekiem. W: B. Grochmal-Bach i A. Knobloch-Bala (red.), *Kryzysy rozwojowe wieku dziecięco-młodzieżowego a możliwości społecznego wsparcia* (s. 15-29). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Sajkowska, M. (2017). Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 16(1), 232-251.

- Sokołowska, E. (2021). Interwencja kryzysowa – przewidzieć nieprzewidywalne, korzystając z wiedzy o rozwoju człowieka. W: S. Kulczyńska i J.C. Czabała (red.), *Interwencja kryzysowa. Wybrane zagadnienia* (s. 15-32). Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Wiśniewska, A.L. (2016). Trauma dziecka a funkcjonowanie szkolne. *Zeszyty Naukowe KSW*, 43(15), 43-60.
- Wójcik, S. (2013). Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktyimizacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 12(3), 40-62.
- Zdankiewicz-Ścigała, E. (2017). *Aleksytymia i dysocjacja jako podstawowe czynniki zjawisk po-traumatycznych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.